

Dokumentátorok

VISSZHANG - LXII. évfolyam, 10. szám, 2018. március 9.

A január 19-i diáktüntetés résztvevőinek ajánlom

„A történelem ítél Európában is, Magyarországon is. Ítélt a bűnösök fölött, kik békés népeket, a termelőmunkáért élő nemzeteket hajsoltak az emberiség legszörnyűbb háborújába, kik gazdasági-politikai hatalomvágyukban az emberiség legfertelmesebb rabszolgáit teremtették meg, kik szadista propagandájukkal pusztán születésük, fajuk miatt emberek millióit csecsemőktől aggastyánokig haláltáborokon, gázkamrákon át hajsolták a halálba.

(...) A tudósításnak ezt a munkáját kívánjuk elvégezni kiadványainkkal és hisszük, hogy a magyar szellemi és erkölcsi újjászületést, a magyar demokrácia politikai öntudatát szolgáljuk ezzel, s folytatjuk kíméletlen harcunkat a reakció, a hitlerizmus megbúvó maradványai ellen” – fogadkozott Ortutay Gyula, aki 1945. január 18. és 1947 márciusa között a Magyar Rádiót és a Magyar Távíratot integráló Magyar Központi Híradó elnöki tisztét töltötte be.

Az újjászületés reménye olyan mértékben semmisült meg, amilyen arányban omlott össze az 1945 és 1948 közötti demokrácia, a II. Magyar Köztársaság. A „tanuló demokrácia” – ahogy Bibó István elkeresztelte – megbukott. A fiak, unokák, ükunokák 2018. január 19-én a budapesti Alkotmány utcában tartott diáktüntetésen már ilyen táblákkal vonultak föl: „ÉRZEM, HOGY BUTULOK; CSÖKKEN AZ ÉRTELME”, a népbutítás, a politikailag irányított amnézia következményeit, a fejekben végzett garázdálkodást és szabadrablást nemigen lehet másnak nyilvánítani, mint állami bűnözésnek. Ezért is nagyra értékelem dr. Ábrahám Ferenc olvasói levelét a 2018. február 16-i *ÉS*-ben Valóban kár volt kihagynom február 9-i, *Vádbeszéd 1945-ből* című írásomból a Horváth Zoltán perbeszédét megjelentető, *Ítélt a történelem* című könyvsorozat kiadóját (MOT és MTI), valamint szerkesztőinek nevét: Ábrahám Ferencét és Kussinszky Endrét. Ők az első 1945-ös kármentők. Dr. Ábrahám Ferenc rezümét írt édesapjáról, de – mint kiemeli – Kussinszky Endréről „nincs információja”. Engedtesse meg egy vezeklő sajtótörténésznek, hogy eleget tegyen kellemes kötelességének, s megpróbálja a részleges hiánypótlást.

*

Kussinszky András Sándor – azaz, Endre – 1907-ben született Pakson. Édesapja árvaszéki jogász volt. Ő agrárdiplomát szerzett, majd a 30-as években átlendült a hírlapírás mesterségéhez. Volt azonban légtornász is. A trapéz művészi tehetség kifejlesztése nélkül nehezen egyensúlyozhatott volna az 1939-től 1945-ig tartó állami cenzúra rossztékonyosságai miatt. A Magyar Országos Tudósító 1941. február 25-i jelentése szerint a MOT delegálta Kussinszky Endrét a Sajtókamara Törvényszéki Tudósítói Alosztályának öttagú intézőbizottságába, amelynek alapító ülését azon a napon rendezték a Pátria Klubban, az ügyrend elfogadásával. (Az 1945-os Híradó Könyvtár-béli szerkesztőtársa, Ábrahám Ferenc csak 1943 tavaszán jött vissza az orosz frontról, és ismét az MTI-hez érkezett, a nemzetközi rádiók lehallgatását végző ügyosztályon – írja a Hódmezővásárhelyi Szeremlei Társaság 2016-os Évkönyve, helyesebben ifj. Ábrahám Ferenc, aki a forrásközlést feltelepítette a Hungarica on-line adatbázisának 233-236. oldalaira.)

*

Kussinszky ezenközben élte kávéházi és mozgalmi életét, úgy, ahogy Kellér Andor *Laci bácsi* (értsd: Horváth Árpád) című cikkében, a *Szívárvány* 1946. tavaszi számában megjelenteti. Kussinszky Endre asztaltársa volt Horváth Árpádnak a New York kávéházban, és a földalatt szervezkedő baloldali pártok, antifasiszta erők tesze-tosza tevékenységében is közösen vettek részt.

„Sápadt arca, hosszú, lelógó szőke bajusza, porcelánkéék szeme sűrűn felködlik emlékezetemben. Horváth Árpáddal tizenöt évig ültem egy kávéházi asztalnál és mindent megbeszélünk unalmat kergető, pihenő óráinkban. (...) Még nem volt harminc éves, amikor mintaképe, Hevesi Sándor kinevezte a Nemzeti Színház főrendezőjévé. (...)”

A háborús időkben »nem félek a veszélytől« volt a jelszava. Irányította a színészek politikai szervezkedését, nevéhez fűződik az úgynevezett »Conti-utcai összeesküvés«. Támadták, rágalmazzák. Amikor bejöttek a németek, az üldözötteket szöktette ki táborokból, és amikor valaki csordultig a hálából meg akarta fizetni – felpofozta. Karöltve járt [sárga – K. J.] csillagosokkal. (...) Horváth Árpád bujdosott a kopók elöl. De vigyázatlan volt és rejtekhelyeiről állandóan kijött a napvilágra, mert nem tudott feketekává nélkül élni. Barátai aggódva kérelték, maradjon otthon. Árpád nem is hederített rájuk, így aztán állandóan figyelték őt.”

*

Molnár Gál Péter *Horváth Árpád legendája (1899–1944)* című tanulmányában az illegálisan is politizáló színházi rendezőt mutatja be a *Kritika* 2001. novemberi számában. „Egyetemista éveiben kezd a Centrál Kávéházba járni barátaival. (...) Czakó Ambró szerkesztette Független Szemle színikritikusa. Színi beszámolóira fölfigyel a hajdani színikritikus, Hevesi Sándor. Odaveszi a Nemzetihez gyakornoknak (tanulmányi rendező a hivatalos neve).”

1940-ben a magyar szociáldemokrata párt felkérésére elkészíti a Nemzetépítő Színház című előadás-sorozat tervezetét az SZDP tömegbefolyásának növelésére, a kulturális nevelőmunka fokozására. A „nemzetépítés” inkább veszi hangját Gömbös Új Szellemi Frontjából, mint Buchinger Manótól. 1942. március 7-én Ságvári Endre levélben felkéri Horváth Árpádot a Magyar Történelmi Emlékbizottság tevékenységében való részvételre, valószínűleg a március 15-én a Petőfi-szobornál megtartandó, koszorúzással egybekötött tüntetésre invitálja, ahol többeszes tömeg tüntet a háború ellen, élteti a szabad, független Magyarországot, de a rendező filmet rendez. Április 2-án a rendőrség őrizetbe veszi a Történelmi Emlékbizottság elnökségét – Bálint Györgyöt, Cserépfalvi Imrét, Háy Károlyt és Kovács Imrét. Nagyszerű szereplehetőség Horváthnak. Amikor válaszol Ságvári levelére, a rendőrség tömeges letartóztatásokat foganatosít a kommunisták ellen, az üldözések nyomán az MKP beszünteti működését. [Magyarul: Kádár János – hideg elvtársias légkörben – feloszlatja a kommunista pártot – K. J.] A pártmunkások illegalitásba vonulnak. Horváth látványosan játssza az ellenállási mozgalom fontos rezidensét. (...) Állítólag a németek beözönlésének napján az SZDP-egyesületben a maga fordította [Gorkij – K. J.] *Éjjeli menedékhelyét* próbálja – illegalitásban –, amikor a Népszavától jöttek figyelmeztetni a megszállásra. Feloszlatják magukat, s kettesével-hármasával eltűnnek a helyszínről.

Kussinszky Endrének, az *Esti Magyarország* munkatársának (III., Zsigmond utca 21–23. szám alatti) lakásán szabályosan kitöltött bejelentőlappal bujkál. Gazdasági szabotázs vádjával a lakás gazdját a Margit körúti katonai fogházba viszik. Horváth mégsem menekül a veszélyes lakásból. Kussinszkyéval és annak fiával egy Amerikai úti villába költözködik. Újsághirdetés útján találják rá az új bérletre. Kussinszkyéval liaisonja van, azért tapad a rendőrileg figyelt családhoz. 1944. november 25-én este, negyvenötödik születésnapján az Amerikai úti villában a Csörgheő [sic!] százados vezette különítmény viszi el az asszonnyal együtt. „Bevitte a Margit körútra, s ott, az előtt a nő előtt, akit szegény barátom annyira szeretett, kegyetlenül megverte. Az asszonyt néhány nap múltán elengedik. Horváthot vallatják Majorról és Várkonyiról, kérdezzetik kihallgatói. (...) Horváth a Nemzeti Számonkérő Szék elé kerül. Markos Györggyel szembesítik a III. emelet 104-es zárka rabját. Nem vall. Markosékat a közeledő front elöl december 11-én Sopronkőhidára szállítják. Horváth már nincs közöttük. (...) Kivégzésének körülményei ismeretlenek.”

*

Kussinszky és Horváth Árpád viszonyáról beszédesebb Kussinszky *Emlékeim* című naplója a *Palócföld*

1972-es kiadásának 16-17. oldalán. „Aznap, mikor a németek megszállták az országot, a Körúton találkoztam Horváth Árpáddal, aki a Dohány utcai Continental szállóban lakott. »Baj van – mondta –, a németek úgyszólván még meg se érkeztek, máris keresnek. Mit lehetne tenni?« Nagyon tiszteltem, nagyon szerettem ezt az embert. Még debreceni színigazgató korából ismertem, amikor a felheccelt egyetemi ifjúság egy része tüntetett ellene, s bojkottálni akarta a színházat. Jól tudtam róla például, hogy a cívis városban húsz próbát tartott egy olyan darabból, amit más igazgató öt próba után gondolkodás nélkül előadott. Tönkre ment, még a színházi bársonyfüggönyét is elárverezték. (...) Tudtam róla, hogy a németek nem ok nélkül keresik, hiszen ismert baloldali volt, sőt kommunista. Politikai beállítottsága miatt édesapjával is összekülönbözött. (...) – Gyere hozzám – ajánlottam. – A gyerekszobát el lehet kasírozni, senki se fogja sejteni, hogy ott vagy – így is lett. A legszükségesebb holmijával odaköltözött, valahonnan hamis iratokat varázsolt elő és pár nap múlva bejelentettük – úgy emlékszem, Horvay Gábor tanár néven, mert erre a névre szóltak az iratai. Azt tudom, hogy a zuglói lakásba már saját nevén jelentkezett be. (...) Otthon, a lakásán – lakásomon – nagyban folyt az okmánygyártás.

Horváth Árpádtól nem lehetett olyant kérni, amit meg ne szerzett volna. Megszorult embereknek pénzt, élelmet gyűjtött, felhívásokat fogalmazott, ezekben gyakran vettem részt, amikor a laktanyából hazamentem fürödni. A lakás lassankint megtelt röpcédulákkal, amelyek ötvenes-százás csomagokban lapultak a könyveim között, illetve mögött. Életveszélyes dolog volt ez, mert akkoriban már teljes erővel dühöngött a nyilas terror. A detektívek később kilószámra szedték elő a könyvek mögül a legkeményebb hangú röpcédulákat, közöttük a színészszakszervezet megalakítására felhívó íveket.

*

„1944. október 15-ét, a nyilas hatalomátvételt követően sok zsidó családnak bűvóhely után kellett néznie, ha életben akart maradni. Gábor Marianne festőművésznek és férjének, az újságíró Rónai Mihály Andrásnak is – mondja Szőnyi István festő tanítványa és követője –, a legközelebbi barátaik közül számosan csapták rájuk a lépcsőház ajtót.”

Kussinszky Endre a Vándorló Fegyházba került, azaz, az SS-ek és nyilasok ingajáratára Budapest/Margit körút fegyház és Sopronkőhida állomások között, ahogy 1971-ben Markos György megírta, majd a Magvető Kiadó Tények és Tanúk sorozatában, második kiadásban is megjelent a 356-358. oldalakon. „Elhaladtunk Persenbeug mellett, ahol a hegyen szép, a középkorból maradt kolostor emelkedett (...), este megérkeztünk egy kisebb faluba, Greinbe. Eleredt az eső. (...) Csodák csodája, még vacsorát is kaptunk: csipetkés bablevest. A nedves átázott réten nehéz volt úgy leülni, hogy az ember ne legyen csuromvizes alulról. Kussinszky András kissé finnyás volt, állva szürcsölte a csajkából a bablevest. Egyszerre csak kiejtette a kezéből a csajkát, a bableves kiömlött a földre, beszívódott, és a fűvön ottmaradt a bab és a csipetke. (Másnap reggel szemenként szedtem össze, és megettem.) Kussinszky Bandi tántorogva ment odébb. Minden oka megvolt rá. Két SS-legény az egész táboron keresztül – hogy mindenki lássa – hajszolta végig Bergert. Négykézláb kellett másznia és időnként ugatnia. Kopasz fejét, vagy egyéb testrészeit verték vékony pálcával, és nagyokat röhögtek. Különösen az derítette őket jókedvre, hogy Berger már csak hörögni tudott. Hát, ezért ejtette ki a kezéből bablevessel telt csajkáját Kussinszky Bandi. Ezt nem lehetett nézni.”

*

A *Világ* című napilap 1945. május 26-i száma jelentette, hogy 800 kilométeres gyalogtúra után hazaérkezett „a városházi ellenállás egyik vezetője, Berente Antal, aki Szádeczky Kardos Lászlóval, Márkus Antal mérnökkel, Horváth Árpáddal, Markos Györggyel és Huszka Viktorral szervezte meg az ottani mozgalmat. Megtudhatjuk Berentétől, hogy a csendőrnnyomozókat elsősorban a katonai ellenállási mozgalom névsora és a röpirat terjesztőknek a névsora érdekelte volna (...). Mikor ügyemben lezárták a nyomozást – nyilatkozta Berente –, áttettek az ügyészségre, ott Bajcsy-Zsilinszky Endrével, Makkay Miklóssal, Novák Károly doktorral és Kussinkó Endrével kerültem egy zárkába. Bajcsy-Zsilinszky és Kussinszky Endre állandóan politikai előadásokat tartott és a cella többi lakóit arra kérték, hogy mindig és

mindenkor tartsanak ki a magyarságuk és a szabadságszeretetük mellett. December 11-én autóbusszal Kőhidára szállítottak bennünket – mondta Berente – ezúttal is Bajcsy-Zsilinszky különítményével kerültem egy kocsiba. 33 órás autóbussz utazás után érkeztünk Kőhidára – ahol december 5-i főtárgyalását követően nyomban kivégezték Bajcsy-Zsilinszkyt. (...) Nagycsütörtökön szakaszokba állítottak 430 politikai foglyot, és útba irányították őket Németország felé”, köztük Kussinszky Endrét.

*

A sopronkőhidai pokolhoz képest Kussinszky Endre emlékezetében szinte megszépült a Margit körüti fegyházban töltött idő (*Emlékeim, Palócföld*, 1972., 3-4. szám 41-53. oldalak). „Az új helyzet igen kellemes volt. Megszűnt az őrjítő egyedüllét, az unalom, s egy kicsit már engedtem megrögzött szokásaimból. Először a tornát hagytam el, aztán csak másodnaponként borotválkoztam. (...) Sikerült egy kiló dohánylevelet venni. Ettől kezdve cigarettát gyártottam, még hozzá igen finomat. A dohány a priccs alatt megszívósodott, s én vállalkoztam a cigaretta készítésére. A dohánylevelet kisimítottam, az ereket kivágtam, a levelet ceruza vékonyságú hurkává sodortam és végtelen türelemmel hajszálvékonyra metéltem. Csak papírunk nem volt. Ezer szerencse, hogy egyszer meglátogatta a fegyházat egy református tiszteletes, aki néhány Bibliát osztott ki a foglyok között. A Biblia sorsa megpecsételődött. Cigaretta lett belőle. De néha készítettem belőle olyan szivart is, hogy akármelyik Carmen megirigyelhette volna. Csinos kis ujjnyi szivarokat gyártottam, belül apróra vágott hulladék dohányt töltöttem, a fél levéllel készült, amelynek külsejéhez a legszebb leveleket használtam.”

Itt köszönöm meg Kussinszky Endre unokájának, Kussinszky Péternek odaadó segítségét.